

რუსული ჯარის უნიფორმა კავკასიის ომის დროს (XIX საუკუნე)

მანაგაძე ანა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი

DOI: <https://doi.org/10.52340/idw.2023.15>

აბსტრაქტი. სტატიაში განხილულია ცალკე კავკასიური კორპუსის ჯარების სპეციფიკურ იერსახესთან დაკავშირებული პრობლემები. აღნიშნულია, რომ მუნდირმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა კავკასიურ პოლკებში კორპორატიულობის სულისკვეთების, ერთიანობის განსაკუთრებული განცდის ჩამოყალიბებაში. უნიფორმა განსაკუთრებულ შინაარსობრივ დატვირთვას ატარებდა, ის იყო სამხედრო ნაწილის ინდივიდუალურობის სიმბოლო. თუმცა რუსული ჯარების უნიფორმა და აღჭურვილობა თავდაპირველად არ იყო ადაპტირებული კავკასიის რეგიონში ომისთვის. ცალკე კავკასიური კორპუსის სამხედრო სამოსისა და აღჭურვილობის არსისა და ხარისხის განმსაზღვრელი ფაქტორები იყო მთა-ტყის ომი, მობილური მტერი, კლიმატი და მომარაგების სისტემის ნაკლოვანებები. წესდების დარღვევა იძულებითი ხასიათის იყო, აუცილებლობით იყო გამოწვეული. კავკასიის სამხედრო ნაწილებში „უნიფორმის“ ცნებამ ძალზე მოქნილი ინტერპრეტაცია მიიღო. „ნამდვილი კავკასიელის“ იმიჯი აისახა რუსი ოფიცრების მემუარებში.

საკვანო სიტყვები: რუსეთის იმპერია, მუნდირი, კავკასიური სამოსი, კავკასიური ომი

მსჯელობა:

ცალკეული კავკასიის კორპუსი რუსული ჯარის ერთ–ერთ ყველაზე ბრძოლისუნარიან, საომარი მოქმედებების მდიდარი გამოცდილების მქონე შენაერთად ითვლებოდა. ის სამხედრო სამსახურის განსაკუთრებული პირობებით გამოირჩეოდა. კავკასიის რეგიონში გამართულმა სამხედრო მოქმედებებმა აქ მყოფი და მებრძოლი რუსი ჯარის ცხოვრების და საბრძოლო საქმიანობის სხვადასხვა მხარეებზე მოახდინეს გავლენა. ეს გამოყოფდა მათ რუსული არმიის მთელი დანარჩენი მასისაგან, ქმნიდა კავკასიელი ჯარისკაცის თავისებურ ტიპს, რომელიც ჩინებული საბრძოლო თვისებებით და გარეგნობით გამოირჩეოდა.

უნდა გავამახვილოთ ყურადღება იმდროინდელი ჯარისკაცებისა და ოფიცრების გარეგნობის აღწერაზე. თითოეულ ჩამოსულს, განსაკუთრებით კი პეტერბურგიდან, სადაც მუშტრა და მარშირება ბატონობდა, კავკასიაში ოფიცრებსა და ჯარისკაცებში მხედრული გამართულობის არარსებობა აოცებდა. რუს ოფიცერი იხსენიებს გრაფ პასკევიჩის ცნობილ გამოხმაურება–შეფასებას იმ პირველ უკიდურესად არახელსაყრელ შთაბეჭდილებასთან დაკავშირებით, რომელიც დედაქალაქის ალღუმების ამ გმირზე კავკასიის ჯარებმა მოახდინა. რამდენიმე თვის შემდეგ ამ „არაფრად ვარგისმა“ ჯარების რაზმმა, არაუმეტეს 5–6 ათასი მეომრის ოდენობით, შამქორთან აბას–მირზას ორმოცათასიანი სპარსული რაზმი გაანადგურა. იმავე ჯარებმა მოუტანეს თავად პასკევიჩს „ერივანსკის“ ტიტული და შემდეგ მის თვალწინ მთელი რიგი სხვა გამარჯვებები მოიპოვეს. პავლეს სკოლის ფრონტელმა ბოლოსდაბოლოს აღიარა, რომ გარეგნული მხედრული გამართულობის არარსებობა სრულიად არ უშლის ხელს

კავკასიის არმიის გამორჩეულ სამხედრო ღირსებებს (რუკევიჩი 1914:791).

რუკევიჩი აღწერს ერივინის პოლკის ჯარისკაცების გარეგნულ სახეს, მათ ჩაცმულობას: „ჯარისკაცები მოუქნელები იყვნენ, დადიოდნენ ბაჯბაჯით, თავზე ფაფახი ეხურათ, რომელიც ან კეფისკენ იყო გადაწეული ან კიდეც თვალეზე ჰქონდათ ჩამოფხატული, ხშირად ფორმის გარეშე იყვნენ, პერანგებში, ჯუბებში, ფლოსტებში ჩექმების ნაცვლად; მათ სამწყობრო სიარულს არ ჰქონდა ის სიმტკიცე, რომელსაც მაშინ ითხოვდნენ, თოფით გამკლავების ილეთები არ იყო ზუსტი; ჯარისკაცები არც თუ ისე სწრაფად და იხრიდნენ ქედს უფროსობის წინაშე, როგორც ეს ცენტრებში კეთდებოდა, მაგრამ ოფიცრები ყოველთვის წინ მიუძღვოდნენ და ჯარისკაცები მათ ცეცხლშიც მიყვებოდნენ და წყალშიც. კავკასიაში ჯარისკაცი გაცილებით ახლო იყო ოფიცერთან, ვიდრე რუსეთში (რუკევიჩი 1914 :790)

პოლკოვნიკი ბარტოლომეი, ნიკოლოზ I-ის რწმუნებული პირი, რომელიც 1827 წელს კავკასიაში ინსპექციით გაიგზავნა, თავის რაპორტში, გრაფაში „სამსახურის წესი“ ლაკონურად აღნიშნავდა: „საერთოდ არ არსებობს“, და შემდგომ მიწერილი ჰქონდა: „...ადამიანები აქ არ გამოირჩევიან გამართულობით, განსწავლულობით და მხოლოდ მუნდირი, რომელსაც იშვიათად იცვამენ (მეტწილად აქ გახეული შინელებით დადიან, ნაბადებში, ახალუბებში, ჩერქეზულ ქუდებში და ა.შ.) ზოგჯერ მიგვახვედრებს, რომ ეს სავარაუდოდ ჯარისკაცები არიან“. მომარაგების ბაზებისგან და მაღალი უფროსობის მკაცრი მხერისგან სიშორე, ადგილობრივი პირობების მიმართ ადაპტაციის აუცილებლობა და ასევე თითქმის მუდმივი საბანაკო ყოფა გახდა მიზეზი იმისა, რომ კავკასიაში ომის უკვე პირველ წლებში ჯარის ფორმაში გამოწყობა მიახლოებით თუ გვაგონებდა წესდებით განსაზღვრულს. ევროპულ კამპანიებში ბრძოლებს შორის ხანგრძლივი შესვენებების დროს ჯარისკაცები ახერხებდნენ უნიფორმის დაკარგული ნაწილების აღდგენას. კავკასიაში კი თავად ომის რიტმი გამორიცხავდა ასეთ პაუზებს. გარდა ამისა, ადგილობრივი მეთაურობა შეგნებულად ზერელებდ უყურებდა ფორმის ჩაცმულობის დარღვევებს, განსაკუთრებით კი იმ დეტალებს, რომლებსაც პრაქტიკული მნიშვნელობა არ ჰქონდა (ფილიპსონი 1884:354). „გახეული, გახუნებული და დამწვარი შინელი არ იყო რაიმე განსაკუთრებული კავკასიური პეჩის ნიშანი, თუმცა ასეთი რამეების ეპატაჟისათვის გამოყენების მოყვარულებიც გვხვდებოდნენ... მოკლედ, კავკასიელები გარეგნულად შეუხედავები იყვნენ, არც ადლებები უყვარდათ, მათი დათვალიერებები, როგორც წესი, წარუმატებელი იყო, მაგრამ ეს სრულიად არ უშლიდა მათ სასწაული სიმაძვაცის და გამძლეობის გამოჩენაში“ – წერდა ტენგინსკის პოლკის ისტორიოგრაფი (რაკოვიჩი 1900:128-129).

ცვლილებები პოლკების ფორმის ჩაცმულობაში და აღჭურვილობაში იმ ეპოქაში საკმაოდ ხშირი იყო, განსაკუთრებით თავსაბურავებში და ამუნიციის მორგებაში. 1828 წელს სამწყობრო ჩინებისთვის დადგენილი ტანსაცმლის ფორმა 1848 წლამდე უცვლელი რჩებოდა.

უმწყობრო ჩინებს კი 1828 წლის 24 აპრილის ბრძანებულებით დაუწესდა ერთბორტიანი მუქი-მწვანე სერთუკები, ნაცრისფერი პანტალონები ბეწვის წითელი ღარით გვერდით ნაკერებზე; ხელოსნებს და ლაზარეთის მოსამსახურეებს მუნდირების ნაცვლად ქურთუკები და ნაცრისფერი პანტალონები ეცვათ. ოფიცრებს სერთუკების წითელი ყოშები მუქი-მწვანეებით შეუცვალეს (1829 წ.).

ნაცვლად გლუვი ღილებისა მუნდირებსა და შინელებზე შემოღებული იქნა ღილები გრენადის ამოხნეილი გამოსახულებით და ციფრით, როგორც გერბზე იყო (1829 წლის 26 დეკემბერი). შემდეგ გააუქმეს მაუდის ნახევარმტბილეთები (1833 წ. 3 იანვარი) და ყველა სამწყობრო ჩინს დაურთეს ახალი ფორმები – საზაფხულო პანტალონები საჩხების გარეშე და იმავე რაოდენობის ფლამის ნაქსოვი ტილო (1833წ. 20 თებერვალი). ერივინის პოლკის

სამხრეულელებზე ოფიცრებს და დაბალ ჩინებს უნდა ჰქონოდათ ლიტერა 3 (1833წ. 28 იანვარი), რომელიც შემდგომ კურსივის 2-თი იყო შეცვლილი (1843 წ. 8 აპრილი).

შავი ზღვის ნაპირებისკენ, აფხაზეთში, კარაბინერთა ლაშქრობის წინ მთელ პოლკს მიწერილობით დაევალა მხრებს ზემოთა ჩექმების და ჯუბაჩების დამზადება დაზოგილი თანხების ხარჯზე (ბრძანება №25 1837 წლის 1 თებერვალი).

ზურგჩანთები იგივე იყო: ხბოს ტყავის, შავი ტყავისვე არშიებით. კივერების და საპატრონე ჩანთების შალითები გაუქმებულ იქნა (1833). ოფიცრებს დაშნების ნაცვლად დაევალათ ნახევარხმლების ტარება. მათ ულვაშების ტარების ნებაც დართეს (1832 წ. 8 ივნისი). ოფიცრებს ახალი ტიპის შარფები მიეცათ (1839 წ. 15 ივლისი).

კავკასიის კორპუსის ჯარები, ვინაიდან წლის უმეტეს ნაწილში ლაშქრობებში, მუშაობასა და გადაადგილებებში ატარებდნენ, მუნდირებს გაცილებით უფრო დიდხანს ინახავდნენ, ვიდრე შინელებს; ეს უკანასკნელი უკვე ლაშქრობების მეორე წელს ძველდებოდა, ხოლო მესამე წელს მოხმებად იქცეოდა (ბობროვისკი 1895:260-261).

კავკასიის კარგი მცოდნე გენერალი რ.ა. ფადეევი საერთოდ თვლიდა, რომ ამ მხარეს ვერც კი დაიპყრობდნენ, ჯარისკაცებისათვის რომ არ მიეცათ საკუთარი ხარჯით ჩაცმის უფლება (ფადეევი 2010 ა:573).

იმ მიზეზთა შორის, რომლებიც უბიძგებენ სამხედრო ჩამცმულობის წესიდან გადახვევისკენ, მთავარი კონკრეტულ გარემოებებთან შეწყობა იყო. კავკასიაში რუსი ჯარის კოსტუმისა და აღჭურვილობის ევოლუციის განმსაზღვრელ ფაქტორებს სამთო-სატყეო ომი, მოძრავი მოწინააღმდეგე და კლიმატი წარმოადგენდა. ტანისამოსის ფორმა და აღჭურვილობა, რომლებიც თავდაპირველად არ იყო შეწყობილი მთებში საომარ მოქმედებებთან, ადგილობრივი პირობების და სამხედრო-სალაშქრო გარემოებების გათვალისწინებით იცვლებოდა. სამთო ტანისამოსის და აღჭურვილობის მახასიათებელი ელემენტები კავკასიის სახაზო და შავი ზღვის კაზაკებმა ადგილობრივი მაცხოვრებლებისგან ისესხეს.

ოფიცერი სიმანოვსკი თავის მოგონებებში წერს: „დილის 10 საათზე ველიამინოვი შემოუვლიდა ბანაკს, ჯარები ასეულების მიხედვით იყვნენ ჩამწკვრივებული ბატალიონის კოლონებში (ჯარისკაცები – შინელებსა და ფორმის ქუდებში, ოფიცრები – სერთულეებში, ფორმის ქუდებში და ხმლებით). ველიამინოვის წინ სამი მეხაზე მოდიოდა, შემდეგ თავად ველიამინოვი ამალით და უკან მცველთა რაზმი, რომელიც 50 სახაზო კაზაკისგან შედგებოდა. მათი კოსტუმი ძალიან მომწონს: ისინი ჩერქეზებივით არიან ჩაცმული და შეიარაღებული, ხოლო ბრძოლაში სიმარჯვით და დახელოვნებით თავად ჩერქეზებსაც კი ბევრად აღემატებიან, მათი ტანისამოსი მსუბუქი და მოხერხებულია როგორც ცხენოსნებისთვის, ისე ქვეითთათვის, ბევრი მათგანი „გაჭენებულ ცხენზე მჯდარი მიწიდან მანეთიანს სწევს“, ისინი ახოვანები და კარგი აგებულების იყვნენ“ (სიმანოვსკი 2000 : 189).

იმ დროს ოფიცრის სამხრეულეები არ არსებობდა. ეპოლეტების გარდა, ჩინებს შორის გამორჩევის სხვა არავითარი ნიშანი არ იყო. ოფიცრები და კაზაკები ერთნაირად, უბრალო ჩოხებში იყვნენ გამოწყობილნი და ვერც კი გაარჩევდი, რომელია ოფიცერი და რომელია ჯარისკაცი. არც ერთი ოფიცერი არ იტარებდა გამორჩევის სხვა ნიშნებს, ანუ ჯვრებს; ყველაფერი ეს ერთადერთი სამუნდირე ტანისამოსს მიეკუთვნებოდა, რომელსაც უპირატესად ადლებების ან უფროსობის წინ წარდგენისას იცვამდნენ, რაც წელიწადში ერთხელ ან ორჯერ ხდებოდა, ამიტომ მათ შორის სხვების დამსახურებების მიმართ არანაირი შური არ იყო. ხასიათის ეს განმასხვავებელი თვისება – სამსახურის მოვალეობის შესრულება აუცილებელი ვალდებულების და არა რაიმე ჯილდოს მიღების მიზნით ყველას აიძულებდა პატივი ეცა მათთვის (ვოსპომინანია 1879 :12).

როგორც შედეგი, ოფიცერთა და ჯარისკაცთა იდენტიფიკაცია პირველ რიგში სწორედ პოლკისადმი მათი კუთვნილების მიხედვით ხდებოდა: კურინსკის პოლკის წარმომადგენლები საკუთარ თავს კურინელებს უწოდებდნენ, აფშერონის პოლკის – აფშერონელებს, შირვანის – შირვანელებს და ა.შ., იმ ქვედანაყოფების წარმომადგენლებს, რომლებიც გაუპიროვნებელ ფორმალისტურ სახელწოდებას ატარებდნენ, თავისი საკუთარი არაფორმალური დასახელება ჰქონდათ, მაგალითად, პირველი კავკასიური სასროლო ბატალიონის წევრებს, გომბორში შტაბ–ბინის განლაგების ადგილის მიხედვით, გომბორელებს უწოდებდნენ. კავკასიის ომის მსვლელობისას ხდებოდა პოლკების სახელების გადარქმევა იმ სახელოვანი გენერლების სახელთა მიხედვით, რომლებიც მათი შეფები ხდებოდნენ. ასე, 79–ე ეგერთა კურინსკის პოლკი „გენერალ–ადიუტანტ თავად ვორონცოვის ქვეითი“ პოლკი გახდა, მე–80 ეგერთა ყაზარდული პოლკი – „გენერალ–ადიუტანტ თავად ჩერნიშოვის ყაზარდულ პოლკად“ იქცა, ხოლო შემდეგ „გენერალ–ფელდმარშალ თავად ბარიატინსკის ქვეით პოლკად“. მიუხედავად ხელახლა გადარქმევისა პოლკების წევრები კვლავაც თავის თავს ძველი ტერიტორიული სახელწოდებებით მოიხსენიებდნენ. თუმცა, შირვანელებს, რომელთა პოლკს ხელახლა „გენერალ–ფელდმარშალ გრაფ პასკევიჩ–ერივანსკის ქვეითი პოლკი“ გადაარქვეს, ალტერნატიული დასახელება – „გრაფელები“ განუმტკიცდა (გიზეტტი 1896).

დასკვნა:

XIX საუკუნის დასაწყისიდან არაერთხელ გაკეთდა წინადადებები ტანსაცმლისა და აღჭურვილობის გამარტივებისთვის, აღჭურვილობის მთელი რიგი დეტალების შესაცვლელად. ზოგიერთმა კავკასიელმა სამხედრო მეთაურმა, გააცნობიერა რა წესდების მკაცრი დაცვის არარეალურობა, სალაშქრო–საბრძოლო ვითარების გათვალისწინებით, დაუშვა მისგან გადახვევები (პ.გ. ლიხაჩოვმა, პ.დ. ციციანოვმა, ფ.ო. პაულუჩმა, განსაკუთრებით ა.პ. ერმოლოვმა). 1840–იანი წლების მეორე ნახევარი ხასიათდება ახალი მიდგომებით ცალკე კავკასიური კორპუსის სამხედრო მოსამსახურეების უნიფორმასთან მიმართებაში. წინა პლანზე წამოიწია საბრძოლო მიზანშეწონილობის მიზეზებმა, რეგიონის კლიმატურმა და გეოგრაფიულმა თავისებურებებმა და კავკასიაში სამხედრო სამსახურის სანიტარიულ–ჰიგიენურმა პირობებმა. 1846–1850 წლებში ცალკე კავკასიური კორპუსისათვის შეიქმნა სრულიად ახალი ჭრის უნიფორმისა და აღჭურვილობის კომპლექსი (ნახევარკაფტანი და ფაფახი. კავკასიური კორპუსის ქვედანაყოფების პრაქტიკული და მოსახერხებელი ფორმა იყო მთელი არმიის ერთიანი რეფორმის მოდელი (1855–1856). მთის ტანსაცმლისა და აღჭურვილობის დამახასიათებელი ელემენტები ადგილობრივი ხალხებისგან კავკასიის კაზაკებმა აიღეს. ანალოგიური პროცესები მიმდინარეობდა ასევე ცალკე კავკასიური კორპუსის რეგულარული ქვედანაყოფების სამხედრო მოსამსახურეებს შორის. მაგალითად, ბევრი ოფიცერი და დაბალი ჩინის წარმომადგენლები (უფრო აქტიურად 1810–იანი წლებიდან) აერთიანებდა უნიფორმის ელემენტებს ჩრდილოეთ კავკასიის ეროვნული კოსტუმებისა და იარაღის ელემენტებთან. ეს კომპლექსი იდეალურად იყო ადაპტირებული ადგილობრივ კლიმატურ და საბრძოლო პირობებთან, აღმოჩნდა უკიდურესად რაციონალური მისი შემადგენელი ელემენტების შედარებითი სიმარტივით. ეს იყო მისი განსაკუთრებული პოპულარობის მიზეზი ცალკე კავკასიური კორპუსის სამხედრო პერსონალს შორის. ამავე დროს, ადგილი ჰქონდა ადგილობრივი ხალხების ადათ–წესების გადაჭარბებულ (თუმცა ზედაპირულ) მიბამვას. ისტორიოგრაფიაში დაპირისპირებული მხარეების უკიდურესი ურთიერთგავლენის ფენომენმა „ნამდვილი კავკასიელი“ სახელწოდება მიიღო.

ლიტერატურა:

1. გიზეტტი 1896: [Гизетти А. Л. Хроника кавказских войск. — Тифлис: Тип. Канцелярии Главноначальствующего гражданской частью на Кавказе, 1896. — 598 с.](#)
2. ბობროვსკი 1895: [Бобровский П. О. История 13-го Лейб-гренадерского Эриванского Его Величества полка за 250 лет \(1642—1892\): в 5 частях.](#) — СПб.: Тип.В. С. Балашева, 1892—1898. Том 4 , 1895.
3. ვოსპომინაზია 1879 : Воспоминания из военной Кавказской жизни. Рассказ 1-й // Историческая библиотека, №8, 1879
4. რაკოვიჩი 1900: Ракович Д. В. [Тенгинский полк на Кавказе. 1819—1846](#) / Под. ред. [В. А. Потто](#). — Тф.: Тип. Канц. Глав. гражд. частью на Кавказе, 1900.
5. რუკევიჩი 1914: Рукевич А. Ф. Из воспоминаний старого эриванца. (1832—1839 гг.). Исторический Вестник. 1914г. Т.137.
6. სიმანოვსკი 1999 : Симановский Н.В. Дневник. 2 апреля - 3 октября 1837 г., Кавказ. Звезда.-1999.-№9.
7. ფადეევი 2010 : Ростислав Фадеев. Шестьдесят лет Кавказской войны. Государственный порядок. Россия и Кавказ, , Москва, 2010
8. ფილიპსონი 1884: Воспоминания Григория Ивановича Филипсона // Русский архив, 1884, часть

Uniforms of the Russian Army during the Caucasian War (19th century)

Managadze Ana

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi

Abstract

The article deals the problems associated with the specific appearance of the troops of the Separate Caucasian Corps. It is noted that the military uniform played a significant role in the development in the Caucasian regiments of the spirit of corporatism, a special sense of unity. The uniform carried a special semantic load, it was a symbol of the individuality of the military unit. But the uniform and equipment of the Russian troops were not originally adapted for war in the Caucasus region. The determining factors for the essence and quality of the military suit and equipment of the Separate Caucasian Corps were the mountain-forest war, the mobile enemy, the climate and the disadvantages of the supply system. Violation of the charter was forced, it was caused by necessity. The concept of “Uniform” in the Caucasian units received a more than flexible interpretation. The image of a “Real Caucasian” was reflected in the memoirs of Russian officers.

Key words: Russian Empire, Uniform, Caucasian clothes, Caucasian War